

Den estetiska vändningen

Kristina Fjelkestam

kristina.fjelkestam@sh.se

Institutionen för genus, historia, litteratur och religion

Södertörns högskola

Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.

Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.

Abstract

Efter den språkliga vändningen och den kulturella, etiska, visuella och så vidare, har det nu blivit dags för vad jag vill benämna *den estetiska vändningen*. Utifrån några av de texter som kan sägas utgöra delar av den estetiska vändningen (det mest nyutkomna exemplet är antologin *The Aesthetics of Cultural Studies*) kommer jag att problematisera både dess "hur" och dess "varför". Till exempel proklamerar den estetiska vändningen en återgång till formalistisk textanalys, men vad betyder "formalism" i det här fallet? Den anser sig också vara ett slags svar på de konservativas angrepp på så kallat ideologiserande läsarter, utförda av 1990-talets feminister, postkolonialister, queerteoretiker och kulturteoretiker. Men går det verkligen att besvara en fråga som kanske helt enkelt är felställd?

Den estetiska vändningen

Efter den språkliga vändningen och den kulturella, etiska, visuella och så vidare, har det nu blivit dags för vad jag benämner "den estetiska vändningen". Men jag borde kanske ha satt ett frågetecken efter papprets rubrik eftersom den estetiska vändningens existens inte är självklar. Den överlappar till viss del den etiska vändningen, till exempel. Jag hoppas dock kunna argumentera för att den estetiska vändningen inte bara är mitt hjärnsöke, och till min hjälp har jag en mängd texter att referera till. Tyvärr har dock inte mitt tänkta trumfkort, *Feminist Theorys* temanummer om det sköna, hunnit publiceras. Det kommer först mot slutet av året (eller möjligen i början av nästa). Typiskt.

Nåväl. Under litteraturvetenskapens teoretiska 1900-tal har den premierade läsarten ständigt fluktuerat mellan formalism och kontextualism. På senare år har kurvan börjat ta en formalistisk sväng efter 1990-talets postkoloniala och queerteoretiska fokus, menar jag. Jag talar då inte om den typ av stockonservatism vars amerikanske banérförare heter Harold Bloom – han som ägnat flera böcker åt att rangordna västvärldens litterära mästerverk och genier i syfte att polemisera mot kanonkritiker – vilket bara skulle bli trist och förutsägbart. Nej, jag talar istället om den defensiva stil som Blooms motståndare plötsligt lagt sej till med, vilken tycks syfta till att återerövra estetik och formalism från värdekonservatismen. Jag ställer mig dock tvekande inför detta: är det en strategi som fungerar eller ens behövs?

Dessa ansatser till ett slags "kritisk estetik" (som jag valt att kalla dem) utgör ett mellanting, eller kanske snarare en kompromiss, mellan analyser av formalistisk-estetisk respektive kontextualiserande-ideologikritisk art. Den estetiska vändningen kan såtillvida betraktas som ett svar på frågor som uppstått i svallvågorna efter de kanondebatter där feminister, postkolonialister och queerteoretiker etc ifrågasatt litteraturlistor som uteslutande bestått av verk skrivna av döda, vita västerländska män, och där kanonkonservatorerna hävdade att politiska slagord inte kan ersätta estetiska spörsmål (trots att det egentligen aldrig varit fråga om det). Svaret skulle bestå i att ställa estetiskt värde i relation till etiska och politiska värden. Detta erinrar till viss del om den så kallade etiska vändningen, men jag återkommer till det.

Den estetiska vändningen, så som jag tolkar den, tog fart kring år 2000 i USA då parollen "Return to Beauty!" skanderades vitt och brett, men mest från värdekonserverativt håll. Detta år publicerades till exempel antologin *Revenge of the Aesthetic: The Place of Literature in Theory Today* (California U.P.), samt Isobel Armstrongs *The Radical Aesthetic* (Blackwell). Den senare är ett typiskt exempel på den "kritiska estetik" jag talar om, medan den förra är ett slags värdekonserverativ stridsskrift à la Bloom. *Revenge of the Aesthetic* säger inte uttalat att det är cultural studies-strömningen inom litteraturvetenskapen man vill "hämnas" på, men rimligtvis är det så. Här pläderas i alla fall för estetiska värden och formalism, dvs en fokusering på konstens särskiljande karakteristika. Inom litteraturvetenskapen betraktas ju ofta cultural studies som ett hot mot just den litterära textens specificitet och värde, och med detta en rent disciplinmässig oro för att litteraturvetenskapen ska "ätas upp" av cultural studies och dess, i deras mening, alltför vida textbegrepp. Vidare menar antologiredaktören att de senaste decenniernas historiserande och kontextualiserande lett till simplistisk materialism, symbolisk determinism, samt en funktionalistisk konstsyn där skönlitteratur bara utgör en av flera diskursiva former (s. 5). Ja, ni känner säkert igen resonemanget.

Isobel Armstrong ger sig å sin sida på en ambitiös omskrivning av den traditionella estetikens teoretiska grundvalar och argument i *The Radical Aesthetic*. Hon vill därmed annektera värdekonserveratismens inmutning av det sköna och istället återinföra det på den radikala agendan. Genom att inkorporera estetikens kognitiva aspekter med affekt, samt fokusera mediering istället för binären subjekt-objekt vill Armstrong helt enkelt försöka demokratisera estetiken, vilket är vällovligt. Men jag förstår inte riktigt hur hennes syn på konstverket som "*representation of mediation*" (s. 60, Armstrongs kurs.) skiljer sig från konstsynen inom till exempel kulturmaterialismen vilken är en av de radikala teorigrenar hon anför som anti-estetiska. Hon utgör dock ett gott exempel på den kritiska estetikens ansatser.

Hursomhelst – det faktum att estetiska omdömen handlar om makt och hierarkier har vi känt till länge, liksom att den kantianska universaliseringen av det estetiska omdömet "ointresserade behag" har tjänat det kultiverade borgerskapets politiska intressen. Till exempel har en litteratursociolog som Jerome McGann visat hur romantikens så kallat "rena" l'art pour l'art-estetik genomsyrades av ideologi (*The Romantic Ideology*, 1983), och Barbara Herrnstein Smith har visat på värdeomdömens funktionaliserade och situerade karaktär (*Contingencies of Value*, 1988). Men i och med den så kallade estetiska vändningen har dock frågor om vad som utgör en estetisk upplevelse åter hamnat på agendan. Eller som en av de kritiska estetikerna, Derek Attridge, lite kryptiskt uttrycker det: "What is entailed in responding to otherness?"¹ Jag återkommer till Attridge mot slutet av pappret.

Etik och estetik

Alternativa estetiska måttstockar har tidigare föreslagits att till exempel bygga på att det som folk gillar är bra (Fiske), eller att det finns flera, parallella bra (Frith). Marxistiskt lagde Terry Eagleton har för sin del, förvånande nog, plötsligt pläderat för en återgång till universella värden i sin senaste bok *After Theory* (Penguin, 2003). Därmed hamnar han skrämmande nära den tidigare kulturkritikern och numera värdekonserverativa Elaine Scarry som också pläderar för mänskliga värden i *On Beauty and Being Just* (Princeton U.P. 1999). Hennes mission består i att återädda det sköna:

The banishing of beauty from the humanities in the last two decades has been carried out by a set of political complaints against it (s. 57).

Dessa politiserade anklagelser bygger enligt Scarry framförallt på två sinsemellan motstridiga argument, nämligen:

1 Derek Attridge, *The Singularity of Literature* (Routledge, 2004), s. 15.

1. Fokuserar vi det sköna flyttas vår uppmärksamhet bort från mer pockande sociala missförhållanden,

2. Vår blick objektifierar det sköna.

Denna tämligen missledande sammanfattning av de senaste tjugo årens teoretiserande försöker hon sedan komma till rätta med genom att försöka dra i bevis att det sköna leder till godhet, rättvisa och demokrati.

Hon uppfinner hjulet, kan man säga, för saken är ju den, att skönhet och godhet alltid har hängt ihop på något sätt. Redan under antiken rabblades slutledningsramsor om att det goda är sant och att det sanna därmed är skönt. Kant, som ju brukar betraktas som pappa till den moderna estetiken, delade visserligen upp det sanna och det goda och det sköna, men det sköna fick trots allt agera brygga mellan det sanna och det goda.

Schiller är dock ett mycket bättre exempel ur estetikens farbroderliga värld eftersom hans estetiska projekt var helt igenom politiskt. I hans *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen* (1794–95) menade han att människans potential av ”mänsklighet” uppnåddes via upplevelser av det sköna och såtillvida utgör estetik en politisk modell av den ideala staten:

Om människan någonsin ska lösa problemet med politikens praktik måste hon närma sig det genom estetikens problem, för det är bara genom skönhet människan kan bana väg till friheten (Brev 2, min övers).

Borgerlig bildning, ”Bildung”, integrerade politik och estetik, helt enkelt – den estetiska staten är den etiska staten (Brev 27). Om vi får träna oss i vad vi bör vilja så lär vi oss att vilja det rätta. Frågan blir då kanske vem som definierar ”det rätta” – är det verkligen ”vi”? Hursomhelst, det sköna definieras av Schiller som frihet, vilket är ganska fint om man tänker efter. Men såtillvida behandlar hans estetik egentligen inte konst i någon större utsträckning. Det är också av avgörande vikt att betänka var man lägger betoningen i begreppet ”den estetiska staten”. Att det hela kan urarta visar Walter Benjamin som diagnostiserade fascismen i termer av en estetisering av politiken där staten intar rollen av det perfekta konstverket.

Estetiken i modern mening har alltså alltid varit nära knutet till etik i termer av det sköna som vägen till godhet och rättvisa. Ett konstverk både utgör och skapar mänsklig handling och såtillvida är både konstnären och mottagaren etisk-politiska varelser som gör att konsten blir en förändrande kraft att räkna med. Det etiska synsättet (Nussbaum et. al.) lägger tonvikten på konstens nära relation till liv och verklighet, till viss del i likhet med ideologikritisk forskning.

Det sköna

Men vilket slags skönhet är det egentligen man menar när man talar om ”skönhetens återkomst”? Det traditionellt vackra har ju flyttat in i reklambilderna – en daggig ros och sådant. Och om man tycker att ett landskap är vackert, innebär det automatiskt att en bild av ett landskap är vacker? (Jfr till exempel motiv av 1800-talets Hudson River School med den moderna kitschens Thomas Kinkade). Man känner helt enkelt igen det vackra genom de etablerade konventioner som nu blivit klichéer.

Det sköna kan även få synonymer som nyttigt och njutning, och i det konservativa ropet på skönhetens återkomst kan man se att just moral kallas kvalitet. Skönhetens återkomst handlar då om att man, från dess påstådda exil, vill hämta hem estetikens *värdeomdömen*. Estetikens traditionella fråga: ”vad är konst?”, är i allmänhet synonym med frågan: ”vad är *god*”, dvs ”vacker konst?”. Men konst är ju inte bara vacker. Något kan vara både bra, intressant och njutbart utan att vara vackert.

En intressant iakttagelse är dock kanske den, att åkallandet av skönhet sammanfaller med de mystiska lockropen "after theory". Här blir det i princip övertydligt att formalism ses som en objektiv läsart, till skillnad från allehanda poststrukturalistiska, feministiska, kulturkritiska etc teorier, trots att den samtidigt fastställer vad som ska betraktas som konstens grundläggande särart och kvalitet i ett slags cirkelresonemang. Formalismen i traditionell mening tillhandahåller värderingskriterier, helt enkelt, och det farliga med cultural studies och annan ideologikritisk forskning är att den inte gör det, menar vedersakarna.

Dessa krav på *formalism* handlar egentligen om synen på vad som utgör den bästa forskningen. Ideologikritisk forskning, menar dess vedersakare vidare, tittar bara på texters innehåll, aldrig på stil och form. Dessutom betraktas texternas innehåll fyrkantigt, rentav som "a kind of enemy to be arrested."² Att just den påstådda oviljan, eller oförmågan, att inom cultural studies och annan ideologikritisk forskning se det specifikt litterära i en skönlitterär text, dvs, form, och därmed jämställa den med vilka andra texter som helst, utgör helt enkelt ett slags strid om forskningsobjektens *genre*. En tredje stridsfråga utgör den som handlar om *disciplingränser* – vedersakarna menar att litteraturvetenskapen riskerar att bli en samhällsvetenskap, eller etter värre, om ideologikritikerna får hållas.

Men definitionen av cultural studies och ideologikritik är alltigenom vag hos vedersakarna – allt som länkar litteratur med kultur och politik tycks vara exempel på detta (istället för att vara de distinkta traditioner som de annars betraktas som). Och vad parollen "Return of Beauty" anbelangar så går den förövrigt stick i stäv mot traditionell estetik som alltid värderat det sublima över det sköna, inom parentes sagt.

"The remainder"

I antologin *The Aesthetics of Cultural Studies* (Blackwell, 2004) grabbar dock redaktören Michael Bérubé helt framt tag i parollen "Return to Beauty!", och tar den till intäkt för att på nytt ställa de egentligen klassiska cultural studies-frågorna:

Can politically motivated criticism have anything interesting to say about the *form* of cultural forms? What is the role of aesthetic evaluation in such criticism? How should we understand the emergence of the aesthetic as a realm of experience, and its relation to the institutions of modernity? Can an understanding of the aesthetic augment an understanding of social movements, or is one necessarily a distraction from the other? And why should anyone bother with any of the above? (s. 9)

De universaliserande tendenser äldre tiders estetik kunde uppvisa är ju omöjliga att härbärgera numera, idag handlar det till exempel om att undersöka:

the specific ways in which aesthetic experience functions as a social and cultural practice in particular historical and material circumstances.³

Denna tredje väg, eller kritiska estetik, bejaktar varken en universell estetik eller reducerar det estetiska till sociologi, dvs menar att estetisk värdering står över situerade perspektiv eller att situerade perspektiv uteslutande utgör estetiska egenskaper. Istället tillstår den kritiska estetiken:

2 George Levine, red., *Aesthetics and Ideology* (Rutgers U. P. 1994), s. 3.

3 "Introduction: Exile's Return? Aesthetics Now", *Aesthetic Subjects*, red. Pamela R. Matthews och David McWhirter (Minnesota U.P. 2003), s. xv.

the situated nature of aesthetic evaluation while deferring to the relatively autonomous discourses of aesthetics, which mobilize their own languages of assessment (style, technique, originality, composition) in making judgements about works of art.⁴

Det handlar alltså om ideologi och estetik, inte antingen eller. Men framförallt handlar det om ett erkännande av det som så att säga "blir kvar" efter analysen, vi kan kalla det "the remainder". Detta utgörs av det man inte kan göra riktigt reda för, detta som transcenderar sitt historiska ögonblick och är något mer och rentav annat än summan av sina produktionsförhållanden. Man kan kalla den lämning, kvarleva, rest eller ruin, men likväl rör den sig.

Häri, tror jag, ligger den springande punkten och poängen med den estetiska vändningen: vad göra med denna "remainder"? Poängen med strategiska återerövningar av formalism och estetik kan jag dock inte riktigt se, eftersom dessa områden redan är, och har varit, föremål för analys inom den ideologikritiska traditionen (jfr Bérubés tidigare citerade frågekluster). Då är det kanske intressantare att, som Derek Attridge gör i sin bok *The Singularity of Literature* (Routledge, 2004), fokusera den "annanhet", "alterity", som ryms i konstens remainder.⁵

I Attridges argumentation tycker jag att den etiska vändningen överlappas med den estetiska på ett konstruktivt sätt, dvs med politisk laddning och inte med moralkakor. Den estetiska upplevelsen av ett konstnärligt verk handlar, enligt Attridge, om att öppna för denna "annanhet". Det är inte exakt samma sak som till exempel brechtianskt förfrämligande, men följer dess etiska linje. Det handlar istället om vad som utgör "remaindern" – det som gör att ett konstverk uttrycker något mer och annat än sin kultur. Att skapa något mer och annat, dvs "annanhet", innebär att skapa mening åt det nya och det främmande. Detta är i grunden en etisk handling eftersom mottagaren reagerar på just denna "annanhet". Förhoppningsvis tar mottagaren sedan moraliskt ansvar för sin upplevelse av "annanhet" i sin relation till den Andra, för att hårdra Attridges resonemang en smula:

All creative shapings of language (and any other cultural materials) make demands that can, in this extended sense, be called ethical. To find oneself reading an inventive work is to find oneself subject to certain obligations – to respect its otherness, to respond to its singularity, to avoid reducing it to the familiar and the utilitarian even while attempting to comprehend it by relating it to these (s. 130).

I förlängningen innebär resonemanget att konsten, i det här fallet specifikt skönlitteraturen, särskiljs från andra typer av kulturella fenomen, här specifikt texter, genom just remaindern, dvs genom sin förmåga att skapa "annanhet". Sätillvida handlar det om hur skönlitteratur "gör", inte om hur den essentialistiskt "är". Men frågan om vad som definierar "konst" kvarstår – kan ett teveprogram skänka samma typ av "annanhet" till exempel? Attridges bok är dock befriande prestigelös, och hans syfte är inte att ge slutgiltiga svar.

Så – vad farao gör vi med det där som gör att skönlitteraturen nästan, men bara nästan, är samma sak som all annan text? Frågan kvarstår.

4 Janet Wolff, *AngloModern. Painting and Modernity in Britain and the United States* (Cornell U.P. 2003), s. 166.

5 Stefan Helgesson skrev nyligen en essä om Attridges bok, publicerad i *Dagens Nyheter* 050507.

Referenser

- Armstrong, Isobel (2000): *The Radical Aesthetic*, Oxford: Blackwell.
- Attridge, Derek (2004): *The Singularity of Literature*, London: Routledge.
- Bérubé, Michael red. (2004): *The Aesthetics of Cultural Studies*, Oxford: Blackwell.
- Clark, Michael P. (2000): *Revenge of the Aesthetic. The Place of Literature in Theory Today*, Berkeley: California U. P.
- Eagleton, Terry (2003): *After Theory*, London: Allen Lane.
- Helgesson, Stefan (2005): "Att skriva är att ställa frågor", i *Dagens Nyheter*, 7/5.
- Levine, George red. (1994): *Aesthetics and Ideology*, New Brunswick: Rutgers U. P.
- Mc Gann, Jerome (1983): *The Romantic Ideology. A Critical Investigation*, Chicago: Chicago U. P.
- Matthews, Pamela R. och David McWhirter, red. (2003) *Aesthetic Subjects*, Minneapolis: Minnesota U. P.
- Scarry, Elaine (1999): *On Beauty and Being Just*, Princeton N. J.: Princeton U. P.
- Herrnstein Smith, Barbara (1988): *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*, Cambridge, Mass.: Harvard U. P.
- Wolff, Janet (2003): *AngloModern. Painting and Modernity in Britain and the United States*, Ithaca: Cornell U. P.